

mål+³mæle

Så gamle er byernes navne

Nogle danske stednavnetyper kan gå helt tilbage til begyndelsen af vores tidsregning, andre er fra vikingetiden og middelalderen, mens atter andre er dannet i nyere tid. Birgit Eggert beskriver de mest almindelige danske bebyggelsesnavne.

Læs side 4

Hvad er et godt quizspørgsmål?

Hvad er alment kendt? Hvorfor er det svært at spørge om mad? Hvad er 'lukkelatin'? Og i hvilken by ligger Dan Dryer? To quizhajer tegner et rids af quizspørgsmålet som tekstgenre. De er uddannet i kunsthistorie, men har også forfattet tusindvis af spørgsmål om alverdens emner til quizzer som *Jeopardy*, *Hvem vil være millionær*, *Det svageste led*, *Trivial Pursuit*, *DanmarksQuizzen* og *Test Nationen*.

Læs side 12

Hovedsætninger, hovedsager og bisager

Hovedsætninger er ikke nødvendigvis hovedsager. Indholdsmæssigt kan de være bisager, og det kan med tiden give anledning til dannelsen af nye biord.

Læs side 20

En vumset svælling lå og voblede i andedammen

Selv de største ordbøger har slet ikke alle ord med. Nogle ord er deciderede engangsord. Men også blandt de rigtige genbrugsord er der sjældenheder. Allan Røder præsenterer en broget samling fra nyere dansk litteratur.

Læs side 26

Bebyggelsesnavne

Sprogligheder	2
Vejviser til danske bebyggelsesnavne	4
Årets ord	11
Et godt spørgsmål	12
Ken og Kasper	19
At tro	20
Svællinger og andre sjældenheder	26
Når quizzen slår knuder	32

Paa de store sproglige Dybder gaar de store Tanketorsk.

Jacob Paludan

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til redaktionen. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Carsten Elbro
 Institut for Nordiske Studier
 og Sprogvidenskab,
 Københavns Universitet,
 Njalsgade 120,
 2300 København S
 E-mail: ce@hum.ku.dk

? Huttelihut og hutlihut

I artiklen i Mål og Mæle 2/2006 nævner forfatterne, at udtrykket *huttelihut* blev udødeliggjort af kommentatoren Flemming Toft, da Danmark havde scoret ved EM i fodbold i 1992. Det kan godt være, men et lignende udtryk, *hutlihut*, forekommer i Leo Mathisens sang "De fireogtyvere røvere". Her betyder det noget i retning af 'skæg og ballade'. Lidt surfen rundt på nettet bragte også for dagen, at Chr. Arhoff brugte udtrykket i filmen *Københavnere* fra 1933, og der findes nogle som påstår, at man i 30'ernes Danmark kunne købe en drink kaldet en *huttelihut*, bl.a. skulle den forekomme i filmen *En pige med pep* fra 1940. Om

det så er en variation over *pullimut* eller der er dybere rødder i dets etymologi ved jeg ikke. I øvrigt er ordet ikke sjældent. En søgning på google.dk gav ca. 1400 hits på *huttelihut* og ca. 1.060 på *hutlihut*. Men det understreger jo smukt pointen i artiklen.

Venlig hilsen
 Hans J. Klarskov Mortensen
 Vordingborg Gymnasium

! Tak for bidraget til historien om *huttelihut*. Det er tydeligt, at Flemming Toft ikke var den første, der brugte ordet. Men man kan spekulere på, om det er opfundet flere gange i flere forskellige betydninger.

I artiklen om fodboldord skrev vi om *huttelihut* som et bevinget ord. Og oprindelsen af det bevingede ord er meget lettere at fastslå. Bevingede ord kobles nemlig sammen med en bestemt person, begivenhed e.l. For eksempel har Anders Fogh Rasmussen jo ikke opfundet ordet *smagsdommer*, men det er blevet bevinget ved, at det i offentligheden er blevet knyttet til hans person og den famøse nytårstale. *Rettidig omhu* er formentlig også brugt før hr. Møllers tid, uden at det ændrer ved, at det er ham, man forbinder det med. I hvert fald for fodboldentusiaster er *hut(te)lihut* derfor et bevinget ord, som er knyttet til Flemming Toft.

KF

? Ingen fodboldlån i islandsk

I sidste Mål og Mæle var der en glimrende og særdeles underholdende artikel om fodboldtermer i diverse sprog. Jeg har fået lyst til at berigtige enkelte unøjagtigheder, fordi rettelsen faktisk gør forfatterens konklusioner endnu skarpere.

Først vil jeg anholde formuleringen, at vietnamesisk *i modsætning til islandsk* "af rent sprogligt-lydlige grunde kun i lille udstrækning optager fremmedord." Det samme gælder så sandelig islandsk. Purismen havde aldrig fået tag i folket, hvis ikke det islandske sprog ydede stor sproglig-lydlig modstand mod lån. En islandsk meddelelse har fortalt mig, at det fredeligt udseende oprindeligt danske fornavn Karen (svarende til "ægte" islandsk *Katrín*) ikke er rart at bøje i genitiv: *Karenar*. Andre navne bliver af samme grund ubøjelige, men det er heller ikke rart. En dansker ved navn *Katja* må på islandsk i akkusativ uomgængeligt hedde *Kötju*, men så er navnet jo knap nok genkendeligt.

Forfatterne omtaler den "forrygende erstatningsglose *knattspyrna*" for *fodbold*. Det er nu ikke, hvad man normalt forstår ved et erstatningsord. For det første er det slet ikke dannet for at holde noget andet ord ude; det er ældgammelt og sigter oprindeligt til en noget anden boldleg end den, der udgik fra de fine engelske kostskoler. For det andet er alternativet, *fotbolti*, kun meget svagt tabueret. Begge ord er almindelige, men det sidste er dog stærkt dominerende i daglig tale, så lidt tabu er der da. *Fotbolti* er for øvrigt et pæredansk oversættelseslån i islandsk fra slutningen af 1800-tallet.

Det kunne teoretisk også være oversat fra engelsk, men kulturelt er det usandsynligt, næsten ingen kunne engelsk dengang; "alle" kunne dansk, man læste danske aviser osv. Det ord, man bruger for 'bold', altså *bolti*, er selv et ældre, direkte lån fra dansk. *T-lyden* vidner klart om københavnernes udtale af *bold*.

Endelig *score*. Islandsk *skora* er ikke et direkte lån. Ordet er særdeles gammelt. Grundbetydningen er 'indridse i træ (især: symbol for antal)'. Det er historisk præcis samme ord som eng. *score*, jf. dansk *skære*, *skår*. Der er tale om et betydningslån: Engelsk har ved fodboldspillet start forøget *score* med fodboldbetydningen. Islandsk tager så det ord i sproget, der normalt svarer til engelsk *score*, nemlig *skora*, og giver det samme ekstra betydning. Det er tilfældigt, at man her kunne vælge det samme historiske ord. Når de forskellige sprog fx betydningslåner engelsk *goal* (til *mål*, *but*, *mark*), så vælger man ord, der er ganske ubeslægtede med *goal*. Men naturligvis er de fikse, de islændere, for det er jo elegant at have et ord for 'score', der lyder fuldstændig som et direkte lån ville lyde. Så er al konflikt undgået.

Dermed har islandsk ikke et eneste direkte lån og konsoliderer altså sin sidsteplads som det sprog, der låner de færreste fodboldord fra engelsk.

Lars Brink
Bagsværd

Vejviser til danske bebyggelsesnavne

Mange danske stednavne tilhører mere eller mindre udbredte navnetyper med fælles endelser. Nogle navnetyper er typiske for jernalderen, andre er typiske for vikingetiden, mens andre igen først dannes i middelalderen eller i nyere tid.

Stednavne kan være natur-, kultur- og bebyggelsesnavne. Det vil sige at de kan benævne så forskellige ting som fx skove, farvande, gader, dyrkede arealer, huse og byer. En stor del af de bebyggelsesnavne vi kender i dag, er oprindeligt dannet som naturnavne og siden overtaget af en bebyggelse. Men i det følgende drejer det sig hovedsageligt om navne som er oprindelige bebyggelsesnavne.

For at identificere hvilke ord stednavnene består af, må man gå til deres ældste skriveformer. Mange stednavne har ændret udseende i tidens løb, og gamle skriftlige kilder afslører ofte navnenes oprindelige form. De ord der indgår, kan via sproghistorien fortælle om navnenes alder. Man kan også ofte datere de danske stednavne efter hvorvidt der findes tilsvarende navne i de områder som de danske vikinger erobrede i England, det som kaldes *Danelagen*, og i Normandiet. Når man finder danske stednavne i disse områder, må de pågældende navnetyper have været i brug hjemme i Danmark på samme tid.

Det er hensigten at denne artikel skal give et overblik over de alminde-

ligste bebyggelsesnavne i Danmark, således at folk som endnu ikke er bekendte med stednavneforskningens glæder, kan få en fornemmelse af navneforrådet og navnenes alder.

Danmarks ældste bebyggelsesnavne

De ældste typer bebyggelsesnavne vi kender i Danmark, er dem der har endelser som *-inge*, *-um*, *-løse*, *-lev* og *-sted*. Disse navnetyper har været i brug i varierende perioder fra begyndelsen af vores tidsregning og frem til begyndelsen af vikingetiden.

Bebyggelsesnavne på *-inge*

Navnene på *-inge* regnes for at være blandt de allerældste stednavne vi har. De tidligste *inge*-navne menes at være fra de første århundreder e.Kr., mens de yngste kan være dannet så sent som i den tidlige vikingetid. Navnene ender i dag på *-ing* i Jylland og *-inge* på Øerne. Det gælder fx *Flemming* og *Bjerning* i Jylland samt *Lydinge* og *Døjringe* på Øerne. De navne som i dag fremstår med endelsen *-ing(e)*, er oprindeligt dannet med flere forskellige afledningsendelser, især gammel-dansk *-ungi* og *-ingi*. Disse endelser er tidligt faldet sammen i endelsen *-ingi*, som i dag har formen *-ing(e)*, og kun nogle få af de navne der er dannet med *u*-vokal i endelsen, har bevaret *u* i de ældste skriftlige belæg. Endelsen i *inge*-navnene har en stedbetegnende

betydning, fx *Ketting* 'stedet med katene'. Men der kan også være tale om en oprindelig genitiv-pluralisform af en indbyggerbetegnelse, fx *Varming* der egentlig er en indbyggerbetegnelse som er dannet til byens oprindelige navn *Varmhøj*. *Varming* betyder således oprindeligt 'Varmhøj-beboernes by' (jf. John Kousgård Sørensen: "inge", i *Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk*, 1991).

Bebyggelsesnavne på -um

Danske stednavne som ender på -um, findes især i Nørrejylland. De kan have to forskellige oprindelser. Der kan være tale om navne som er dannet med et efterled svarende til gammeldansk -*hēm* 'hjem'. Det gælder fx *Uldum* og *Gislum*. I danske stednavne har efterledet -*hēm* betydningen 'bebyggelse'. Endelsen -um kan også være en oprindelig dativ-pluralis, og man må forestille sig at der har været en foranstillet præposition der har fremkaldt bøjningsformen. Det er tilfældet med fx *Tornum* og *Husum*. Dativ-pluralis-navnene er stedbetegnende på den måde at fx *Husum* betyder '(i, ved) husene'. Hvor *hēm*-navnene normalt dateres til folkevandringstiden (300–600), dateres dativ-pluralis-navnene normalt til vikingetiden og den tidlige middelalder. Det er ikke altid muligt at se om nutidens *um*-navne er af den ene eller den anden type. Men for nogle navnes vedkommende kan en bestemmelse sandsynliggøres. Det er fx ikke videre sandsynligt at navne der indeholder dyrebetegnelser, optræder i en dativform, og derfor er et navn som *Tranum*, af fuglebetegnelsen *trane*, antagelig et navn med

efterledet -*hēm*. Det samme gælder navne der har adjektiver som forled. Enkelte navne kan tolkes sikkert. I en kilde fra 1085 kan man nemlig se at fx *Smørum* oprindeligt er et *hēm*-navn da det her skrives *Smørhem*. I Skåne er sprogets ældre trin bevaret længere op i tiden end i de østligere dele af det middelalderlige Danmark. Derfor kan man være temmelig sikker på at når navnet *Åsum* i de ældste skånske kilder skrives *Asum*, så er der tale om et navn i en dativ-pluralisform. Navne med efterledet -*hēm* kan også fremstå i andre former end med endelsen -um. Det gælder fx *Lem* og *Græm*.

Bebyggelsesnavne på -løse

På Øerne, især på Sjælland, findes en del bebyggelsesnavne med efterledet -*løse*, fx *Ramløse* og *Værløse*, mens man i Jylland ikke kan finde stednavne som med sikkerhed er dannet med dette efterled. Mange af navnenes forled er så dunkle at en tolkning af dem ofte enten er meget usikker eller slet ikke lader sig gøre, og derfor må navnene stamme fra før vikingetiden. I de danske bebyggelsesnavne kan efterledet -*løse* have to forskellige oprindelser. En lille del af navnene på -*løse* er dannet med adjektivet *løs* med betydningen 'som mangler noget'. Det gælder fx *Sengeløse* 'stedet hvor der mangler senge' og *Særløse* 'der hvor beboerne mangler særke'. Den største del af *løse*-navnene er dog dannet med et gammelt substantiv, gammeldansk **løsa*, som er beslægtet med ordet *lys* og betyder 'lysning, åbning, mark eller eng'. Nogle af *løse*-navnene fremstår i dag med endelsen -(e)*lse*, fx *Slagelse*.

Bebyggelsesnavne på -lev

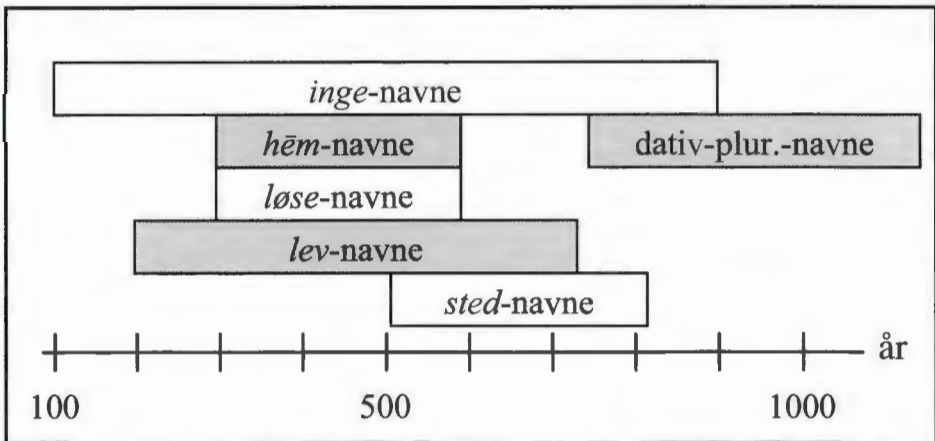
Stednavne med efterleddet *-lev* findes i det meste af Danmark. Det er navne som fx *Herlev*, *Ullerslev* og *Haderslev*. I Vestjylland findes der dog kun et enkelt *lev*-navn, *Vindelev*. Efterleddet *-lev* kendes ikke som selvstændigt ord i dansk, men det er beslægtet med substantivet *levne* og betyder 'noget der er efterladt', sandsynligvis nærmere bestemt 'arvegods'. Hovedparten af *lev*-navnene har personnavne som forled, og betydningen af fx *Sejerslev* er således 'Sejers arvegods'. Det personnavnemateriale man finder som forled i *lev*-navnene, er af meget gammel art, og derfor kan *lev*-navnene dateres til folkevandringstiden eller måske tidligere for de ældstes vedkommende. De yngste af navnene kan dog være dannet helt op i vikingetiden, men der findes ikke danske *lev*-navne i Danelagen og Normandiet.

Bebyggelsesnavne på -sted

Mange danske bebyggelsesnavne har efterleddet *-sted*, fx *Mønsted* og *Pjedsted*. På trods af at ordet *sted* er velkendt i dansk, har man diskuteret hvad betydningen er når det forekommer i gamle bebyggelsesnavne, men grundbetydningen i disse navne er 'grund til bebyggelse, bebyggelsessted'. Ca. en fjerdedel af navnene på *-sted* har personnavne som forled. Det gælder fx *Haraldsted* hvor forleddet er mandnavnet *Harald*. Mange af de personnavne vi finder i *sted*-navnene var gået af brug i vikingetiden, men samlet set har de et lidt yngre præg end de personnavne som findes i *lev*-navnene. Derfor er navnene på *-sted* nok lidt yngre end *lev*-navnene.

Danske bebyggelsesnavne fra vikingetiden og middelalderen

I vikingetiden og middelalderen får vi bebyggelsesnavne med efterleddene

Figur 1: Tidslinje over Danmarks ældste bebyggelsesnavne. Dateringerne er fra John Kousgård Sørensens artikler i Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk redigeret af Erik Alstrup og Poul Erik Olsen, 1991.

-by, -toft, -torp, -bøl, -rød og -tved. Nogle af navnetyperne med disse efterled har kun været produktive i nogle få hundrede år, mens andre er det over meget længere perioder.

Bebyggelsesnavne på -by

Stednavne med efterleddet -by er velkendte i Danmark, jf. fx *Valby* og *Næsby*. Ordet *by* har oprindeligt haft betydningen 'bosted', men i dansk må betydningen tidligt være blevet 'landsby' da man kun sjældent finder enkeltgårde med navne på -by i Danmark. Der findes mange bebyggelsesnavne på -by af dansk oprindelse i Danelagen, og derfor må navnetypen have været særdeles produktiv i vikingetiden. Nogle enkelte af *by*-navnene har forled som består af ord som meget tidligt er forsvundet i dansk, og disse navne må derfor gå tilbage til tiden før vikingetiden. Man fortsætter med at danne bebyggelsesnavne på -by i middelalderen, og det er jo faktisk stadig muligt at bruge efterleddet i nutiden. De fleste af de *by*-navne som har forled der betegner relativ alder eller beliggenhed, hører til den unge del af *by*-navnene som er dannet i slutningen af middelalderen og måske også senere. Det gælder fx *Nyby*, *Gammelby* og *Nørreby*.

Bebyggelsesnavne på -toft(e)

En del danske bebyggelsesnavne har ordet *toft* som efterled. Det er tilfældet med navne som *Ebeltoft* og *Gen-tofte*. Efterleddet optræder enten i singularisformen -toft eller i pluralisformen -tofte, dog har pluralisformen i jysk i dag også formen *toft* ligesom singularis. I gammeldansk og som led

i stednavne betyder *toft* 'areal unddraget det almindelige landsbyfællesskab', men allerede i middelalderen mødes den mere specialiserede betydning 'areal beregnet til den enkelte landsbyboers huse og nyttehave og unddraget fællesskabet'. *Toft*-navnene er fra vikingetiden, hvilket bekræftes af at danskerne har bragt navnetypen med til Danelagen og Normandiet. Nogle få forled i de danske bebyggelsesnavne på -toft vidner om kristendommen, fx *Munktoft* og *Bistoft* (*Bis* < *Biskops*), og de må være fra den tidlige middelalder.

Bebyggelsesnavne på -torp, -drup, -rup og -trup

Blandt de danske bebyggelsesnavne er *torp*-navnene en af de hyppigste typer. I dag ender de fleste *torp*-navne på -*drup*, -*rup* og -*trup*, fx *Pandrup*, *Hunderup* og *Stenstrup*. På Lolland kan *torp*-navnene også komme til at ende på -*tolpe*, fx *Udstolpe*. Ordet *torp* har grundbetydningen 'udflytterbebyggelse', og *torp*-navnene betegner således bebyggelser, enkeltgårde eller landsbyer, som er udflyttet fra en moderbebyggelse. *Torp*-navnene er for hovedpartens vedkommende fra vikingetiden, og der findes da også en del stednavne af denne type i Danelagen og Normandiet. En stor del af *torp*-navnenes forled består af personnavne, og fra runeindskrifter ved vi at mange af disse personnavne er typiske for vikingetiden, fx mandnavnet *Svend* i *Svendstrup*. Der findes imidlertid også nogle forled som består af personnavne og andre ord som er kommet til Danmark med kristendommen, fx *Munkerup*, og det betyder

at der også er dannet *torp*-navne i den tidlige middelalder.

Bebyggelsesnavne på -bøl(le)

I Jylland findes en del bebyggelsesnavne med efterleddet *-bøl*, fx *Oksbøl*, og på Øerne ender de tilsvarende navne på *-bølle*, fx *Skallebølle*. Der er flest *bøl*-navne i det sydlige Danmark, især i Sønderjylland og på Langeland. Efterleddet går tilbage til et gammeldansk *-bøli* 'bolig, gård' som er en afledning af ordet *bol*. *Bøl*-navnernes forled minder meget om dem vi finder i *torp*-navnene, fx mandsnavnet *Knud* i *Knudsbøl*. Sammensætning med adjektiv er også almindeligt, fx adjektivet *ny* i *Nybøl* – tilsvarende navne hedder i dag ofte *Nebel* eller *Neble*. *Bøl*-navnene er dog lidt yngre end *torp*-navnene og stammer fra slutningen af vikingetiden og fra middelalderen. Det understreges af at der kun er påvist et enkelt dansk *bøl*-navn i Danelagen, *Newball*, som svarer til det danske *Nybøl*. Desuden har forleddene sprogligt set et noget yngre præg end forleddene i *torp*-navnene.

Bebyggelsesnavne på -rød og -tved

Nogle bebyggelsesnavne som er dannet i vikingetiden og middelalderen, har efterled som fortæller at man har bygget på steder som er ryddet for skovbevoksning. Det drejer sig hovedsageligt om stednavne med efterleddene *-rød* og *-tved*.

Efterleddet *-rød* er beslægtet med verbet *rydde*. Den gammeldanske form af ordet er *ruth*, og den har udviklet sig til *rød* på Sjælland, hvor navnetypen er meget udbredt, jf. navne som *Hillerød* og *Birkerød*. Den store

udbredelse på Sjælland, især i Nordsjælland, har gjort at *rød*-endelsen er blevet opfattet som normalformen på trods af at der er tale om en særlig dialektal udvikling. Andre steder i landet er den egentlige normalform *-rud* eller *-rod*, fx *Morud* og *Eskerod*, men *rød*-endelsen har bredt sig til mange egne som faktisk ligger uden for det område hvor den dialektale udvikling hører hjemme. Nogle af *rød*-navnernes forled består af personnavne, og det er personnavne som er almindelige i vikingetiden og middelalderen, ligesom vi så ved *torp*- og *bøl*-navnene. Der findes imidlertid ingen *rød*-navne i vikingernes erobringsområder, og derfor må navnetypen dateres til den sene vikingetid og middelalderen.

Efterleddet *-tved* er en af de mest almindelige rydningsbetegnelser i danske stednavne. Det findes i bebyggelsesnavne som *Næstved* og *Ortved*. Som i *rød*-navnene er mange af *tved*-navnernes forled personnavne der er velkendte fra vikingetid og middelalder. Men der findes danske *tved*-navne i både Danelagen og Normandiet, og det betyder at navnetypen er fra vikingetiden. Man fortsætter dog med at danne *tved*-navne i middelalderen. *Tved*-navnene ser således ud til at være lidt ældre end *rød*-navnene, men det vigtigste er at de sjældent findes i de samme områder, og dermed supplerer de to navnetyper hinanden geografisk. *Tved*-navne er ofte svære at identificere fordi efterleddet let kan ændre sig. Fx er de sjællandske navne *Bjergsted*, *Gelsted*, *Tornved* og *Tjørnede* alle oprindeligt dannet med efterleddet *-tved*. Det samme gælder *Harteved* Kolding og *Humble* på Langeland.

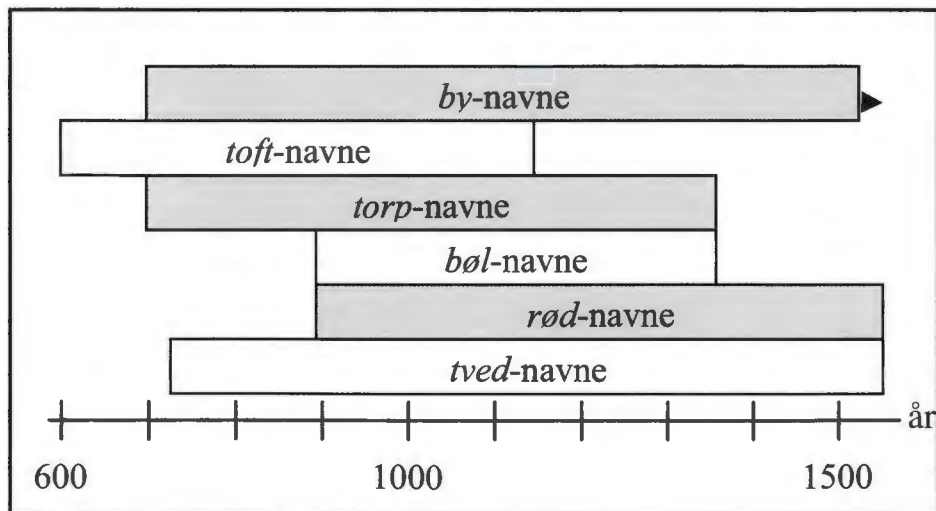
Bebyggelsesnavne i Danmark i nyere tid

Blandt bebyggelsesnavne som er opstået i nyere tid, er det især navne som er dannet med imperativformer og ord for abstrakter, der springer i øjnene. Men der findes også en del yngre hus- og gårdnavne som ligner bebyggelsesnavne fra gammel tid selvom de kun er 100–200 år gamle.

Imperativnavne er navne som fx *Kryb-i-ly*, *Stat-ene*, *Spring-forbi* og *Kig-ind*. De består oftest af en imperativ af et verbum plus et adverbium eller en præpositionsforbindelse. Som bebyggelsesnavne betegner imperativnavne ofte kroer, enkeltgårde og huse. De kan også optræde som naturnavne eller betegne helt andre typer af lokaliteter, fx indgår imperativen *Far-i-mag* i det københavnske gadenavn *Farimagsgade*.

Imperativnavnene begynder så småt at blive brugt fra omkring 1600, og i løbet af de følgende århundreder dukker der flere og flere imperativnavne op i kilderne. Navnetypen er meget brugt helt op i det 20. århundrede.

En række gård-, hus- og villanavne er dannet med efterled der består af substantiver som betegner abstrakte forhold. Det er efterled som fx *-hvile*, *-håb*, *-ly*, *-lyst*, *-minde* og *-ro*. Denne type bebyggelsesnavne opstod i Danmark i 1600- og 1700-tallet inspireret af en tilsvarende navngivning i andre europæiske lande, og man er fortsat med at danne navne af denne art et godt stykke ind i det 20. århundrede. Det hyppigste af de abstrakte efterled er *-minde* som oftest sættes sammen med personnavne, fx *Annasminde* og *Knudsminde*.

Figur 2: Tidslinje over danske bebyggelsesnavne fra vikingetid og middelalder. Dateringerne er fra John Kousgård Sørensen's artikler i Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk redigeret af Erik Alstrup og Poul Erik Olsen, 1991.

Mange gård- og husnavne som er givet inden for de seneste ca. 200 år, er dannet med forbillede i de gamle stednavnetyper. Derfor behøver et gårdnavn som fx *Højstrup* ikke at være 1000 år gammelt, det kan være givet til en nybygget gård i 1800-tallet. Ligeledes tilhører *Hellerup* nord for København heller ikke den gamle gruppe af *torp*-navne. Navnet betegnede oprindeligt en lystejeendom som i sidste halvdel af 1700-tallet blev opkaldt efter ejeren J. D. Heller. Et andet eksempel er *Højsted* i Nordvestsjælland som er et landsbynavn fra 1925. Før da hed landsbyen *Rumperup*, dannet af et mandstilnavn svarende til gammel dansk *Rumpi* og efterleddet *-torp*. Men landsbyens indbyggere syntes at *Rumperup* gav uheldige associationer, og man fandt på det nye navn (jf. Vibeke Dalberg: *Stednavneændringer og Funktionalitet*, 1991, s. 183 f).

Faldgruber

Med denne gennemgang af de vigtigste danske bebyggelsesnavne har man et værktøj til at placere de navne man møder på sin vej, i forhold til hinanden. Fx kan man konstatere at *Hvessinge* må være flere hundrede år ældre end *Glostrup* selvom *Hvessinge* i dag faktisk er en del af *Glostrup* by.

Imidlertid har mange stednavne en nutidig form som ikke umiddelbart afslører hvilket efterled navnet oprindeligt er dannet med. Nogle af disse forvanskede navne ligner andre navnetyper, og nogle har gennemgået selvstændige omdannelser. Ved at gå tilbage til de ældste skrevne kilder kan man ofte se hvilket efterled den slags navne oprindeligt blev dannet med.

Eksempler på dette er det lollandske *Grænge* som er et *inge*-navn, og *Klinting* i Vestjylland, som oprindeligt hed *Klintum*, er et *um*-navn. Videre er fx *Maglemer* på Lolland et *tved*-navn, det fynske *Gislev* er oprindeligt et *enled*-det navn, og *Græsted* i Nordsjælland er oprindeligt dannet med efterleddet *-holt*. Man kan med andre ord aldrig være helt sikker på at et stednavn faktisk består af de ord man umiddelbart ville gætte på efter den nutidige skrivemåde.

Birgit Eggert (f. 1973)

Ph.d., forskningsassistent ved Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet.

Læs mere om danske bebyggelsesnavne

- Vibeke Dalberg: "Nogle danske stednavne dannet med abstraktum som hovedled – og deres udenlandske paralleller" i *NORNA-Rapporter* 60. Danmarks Stednavne, 1 ff. 1922 ff. Udgivet af Stednavneudvalget/Institut for Navneforskning, 1996.
- Kristian Hald: *Vore Stednavne*. 2. reviderede og forøgede udgave. København, 1965.
- Bent Jørgensen: *Stednavneordbog*. 2. udgave. København, 1994.
- Inge Wohlert: "Imperativiske Stednavne" I: *Ti Afhandlinger*. Udgivet i anledning af Stednavneudvalgets 50 års jubilæum. København, 1960.

Årets ord

Mål og Mæle indfører nu en – forhåbentlig – tilbagevendende kåring af årets ord. Det er selvfølgelig meningen, at læserne skal være hovedbidragsydere til kåringen. Mål og Mæles redaktion vil derefter udvælge de bedste forslag, som helst skal være argumenterede eller kommenterede. Vi opfordrer derfor læserne til at indsende forslag snarest muligt.

Kandidaterne til årets ord skal ikke nødvendigvis være nye ord. Det afgørende er, at de på en eller anden måde har været fremtrædende i år. Eksempelvis kunne *smagsdommer* godt have været årets ord i 2002: Selv om det ikke som sådan var nyt, fik det i dette år en helt ny status (se Sprogligheden *Hut(te)lihut*).

Egentlig er det mærkeligt, at der ikke har været en sådan kåring i Danmark før nu. I hvert af de (delvist)

tysksprogede lande Tyskland, Østrig, Schweiz og Liechtenstein har man for eksempel i en årrække haft udvælgelser af årets ord og udtryk, og der er ikke overraskende en stor interesse for disse kåringer i offentligheden. Noget lignende håber vi vil ske med Mål og Mæles nye initiativ.

Deadline for indsendelse af forslag er den **10. december 2006** til Ken Farø: kenfaroe@hum.ku.dk eller Københavns Universitet, ENGEROM, Njalsgade 128, 2300 Kbh. S. Det er vigtigt, at forslagene forsynes med en angivelse af, hvor, hvem og hvilken sammenhæng ordet eller udtrykket stammer fra. Blandt de bedste forslag trækker vi lod om tre årsabonnementer på Mål og Mæle. Vi bringer herefter en artikel i nr. 1, hvor vi går mere udførligt ind på de indsendte forslag og læsernes kommentarer til dem.

mål+mæle

Mål og Mæle
ISSN 0106-567X

Redaktion:
Carsten Elbro (Sprogligheder), Erik Hansen,
Jørn Lund, Ken Farø, Kasper Boye

Typografisk design: Henrik Birkvig

Skrift: FF Olsen

Ekspedition og produktion:
Grafisk Trykcenter A/S
Niels Lambertsens Vej 6
6705 Esbjerg Ø
Telefon 76 109 110
E-post: kd@gte.dk

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 215,00 kr. pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Grafisk Trykcenter. Hertil henvender man sig også om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål og Mæle sendes til:

Carsten Elbro,
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab, Københavns Universitet,
Njalsgade 120, København S

eller som elektronisk post til ce@hum.ku.dk

Hjemmeside: www.cphling.dk/maal+mæle

Et godt spørgsmål

En artikel om det gode quizspørgsmål kan passende begynde med selv at stille et godt spørgsmål: Hvorfor quizzer vi?

Måske kan man finde svaret i de forskellige quizzers titler. *Hvem vil være millionær?* har været det centrale spørgsmål hos Peter Kær i årevis, og en quiz på TV3 opfordrede ligefrem til at være *Grisk når det gælder*. Det handler naturligvis om penge og præmier, men der er tilsyneladende også andre årsager.

Hos Karlo Staunskær på P4 kan man således blive *Danmarks*mester, på Kanal 5 har man i et par sæsoner kåret *Danmarks klogeste barn*, og i et nyt dansk quizbrætspil har man vendt *Bezzewizzer* til noget positivt. Konkurrenceelementet og den ære der er forbundet med viden og dannelse, betyder tydeligvis meget for de quizzofile. Det er næppe heller noget tilfælde at vinderen af hvert enkelt program i dansk *Jeopardy* blev kåret til stormester – en titel som ellers er forbeholdt fx skakgenier og Frimurerlogens overhoved.

Når penge og ære altså er to rodfæstede drivkræfter bag det at quizze, er det tankevækkende at ordet *quiz* antagelig først blev brugt om en underlig eller excentrisk person, og at navnet på storsællerten *Trivial Pursuit* i dansk oversættelse ville være noget i retning af *Ligegyldig stræben!* Titlerne fortæller os at quizzes ikke alene beskæfti-

ger sig med nyttig og kanonisk viden – men også gerne med viden der ser ud til i det hele taget kun at gøre nytte i quizzsammenhæng.

Quizformer

Et opslag i Nudansk Ordbog definerer *quiz* som "en underholdende konkurrence om hvem der har den største paratviden inden for et bestemt område." Det giver plads til et vidt forgrenet net af undergenrer: Er der fx tale om et brætspil eller om en quiz i en avis eller på internettet? Eller er der tale om en quiz til tv eller radio hvor der ikke bare er deltagere og quizmaster, men også et publikum at tage hensyn til? Er det en quiz i paratviden eller i ekspertviden? Er der flere på holdene, eller er det én mod én? Gives der et antal svarmuligheder, eller er det åbne spørgsmål? Skal svaret falde prompte, eller har man tid til at tænke sig om? Alle de mange undergenrer stiller forskellige krav til udformningen af spørgsmål og svar. Hvilke hensyn skal der tages? Hvilke faldgruber skal man styre uden om? Vi vil ridse nogle af de mere generelle kriterier for quizspørgsmålet op som det fx findes i et brætspil som *Trivial Pursuit*.

Quizzer er altædende

Hvad egner sig som emne for det gode quizspørgsmål? Kort svaret: Hvad som helst! Det er i princippet muligt

at stille spørgsmål om alle fænomener i verden. Quizzer er altædende, de udgør en tolerant og demokratisk genre, hvor alt kan bruges. Sådan var det ikke tidligere. Når man før stillede spørgsmål til folks paratviden, spurgte man mere eller mindre udtalt til spillernes almindelse. Men quizzer er ikke længere et spørgsmål om kun at kunne salmevers, hovedstæder og kongerækker på fingrene. En nutidig quiz afspejler det skred der er sket i vores videnshierarkier i løbet af de seneste årtier.

“Life is like a box of chocolates: You never know what you’re gonna get”, siger Forrest Gump. Det må gerne være på samme måde med en quiz. Skellet mellem høj- og lavkulturer er for længst nedbrudt i vor postmoderne verden – og en god, bred quiz rummer verdens mangfoldighed uden smålig skelen til hvad der kunne anses for fin og mindre fin viden. En forklaring på quizzers enorme opblomstring i de senere år kunne være at quizzer tydeligere end før spejler vores videns sammensatte og fragmentariske karakter: Vi zapper ubesværet mellem Saxo og Sort Sol, Sergej Bubka og Solkongen. Quizzen er i eminent grad en postmoderne genre.

Hverdagen som quiz

Quizforfatteren af i dag øser derfor af mange andre videnskilder end det klassiske leksikon. I jagten på gode spørgsmålemner kan han ganske enkelt gribe ud efter det som ligger lige for, og se hvilke spørgsmål der åbenbarer sig – som fx: *I hvilken by ligger virksomheden Dan Dryer, hvis maskiner tørrer hænder på mange offentlige toi-*

letter? Eller: Hvilket tal mellem 0 og 9 står på samme knap som bogstaverne G, H og I på mobiltelefonens tastatur? Eller: Hvilke tre farver indgår i 7-Elevens logo ud over hvid? Sådan kan man forvandle hverdagen til en quiz, og måske kan quizforfatteren derigenem ligefrem stimulere deltagerens nysgerrighed over for deres omgivelser. Det almindelige er simpelthen et uovertruffent quizemne.

Dan Dryer ligger i øvrigt i Randers; G, H og I står sammen med 4-tallet; og 7-Elevens farver er rød, grøn og orange. Svaret på det gode spørgsmål bør fremkalde et forklarelsens *aha!* frem for et ligegyldighedens *nå!*; der skal gerne være en klokke der ringer, også selvom man ikke på forhånd kunne svaret. Og måske husker man nu skiltet på den dér håndtørrer på halvdelen af landets offentlige toiletter. Grundprincippet for et godt quizemne lyder: Det skal handle om noget som de fleste kender eller har hørt om.

Hvad er alment?

Men hvordan vurderer man om noget er alment kendt? Først og fremmest er det vigtigt at danne sig et billede af quizzens målgruppe – det gode quizspørgsmål er således altid skrevet med tanke på en bestemt sproglig og kulturel kontekst. Modsat hvad mange tror, kan en hel quiz fra et andet land ikke bare oversættes; det er i høj grad landegrænserne der bestemmer hvad der er alment kendt inden for fx politik, underholdning, kendisser, sport, børnesange, historie m.m. En danskers viden om bundesligaklubben Schalke 04 er eksempelvis blevet

meget større i de senere år, hvor der har været danske spillere i klubben. For en svensker vil et spørgsmål om danskerklubben imidlertid være meget sværere. Og en skønne dag vil Schalke-spørgsmål atter være svære for en dansker.

I en bred paratvidensquiz til den voksne dansker er romerske guder, højdespringere, statsledere før og nu, popstjerner og klassiske citater fra fx film, romaner, reklamer og sange naturligvis velegnede quizemner. Men hvad er så velegnede emner i gruppen af stadigt voksende specialquizzes til snævrere målgrupper, quizzes om fx øl, fusionsjazz, fodbold, *Ringenes Herre*, hiphop eller tv-soaps? Her skal spørgsmålene tilpasses. Selv i en quiz om et nok så esoterisk emne må quizforfatteren stadig have en målestok for spørgsmålenes relevans – målestokken har blot finere enheder end i en bredere anlagt quiz. Det alment kendte skal ses i forhold til målgruppen.

Svært og let

Fornemmelsen for sværhedsgraden er i det hele taget et af quizforfatterens vigtigste redskaber, og det er afgørende for kvaliteten af en quiz at niveauet ligger rigtigt. Selv de mest gængse quizemner kan nemlig gradueres vidt forskelligt. Spørger man fx: *Hvad hedder morgenrødens gudinde i romersk mytologi?* – er vi på klassisk quizgrund, men spørgsmålet vil selvsagt være sværere at besvare end: *Hører morgenrødens gudinde Aurora til den græske, romerske, nordiske eller indiske mytologi?* Spørgsmålet: *Hvilke fornavne har popdronningen Madonnas to børn?* – vil volde alle andre end Se &

Hør-hajer større problemer end: *Hvilken superstjerne har to børn der hedder Rocco og Lourdes?* Eller tager vi et historisk eksempel, kan man spørge: *Hvilke to kejsere blev besejret af Napoleon i Trekejserslaget ved Austerlitz i 1805?* Her vil de færreste kunne hoste op med svaret, men emnet bliver meget lettere at sluge hvis man benytter den teknik at vende spørgsmålet om: *Hvilken kejser vandt over russiske Alexander 1. og østrigske Franz 2. i Trekejserslaget ved Austerlitz i 1805?* Som det ses, kan et spørgsmål turneres sådan at man spørger om enten den specielle eller den almene side af sagen, afhængigt af hvilken sværhedsgrad der ønskes.

Svære quizspørgsmål er paradoksalt nok lettere at fremstille end lette. Det er nemlig ikke den store kunst at slå op i et leksikon og plukke blandt alle de faktuelle oplysninger der byder sig til. Den store udfordring ligger derimod i at vinkle det leksikalsk funderede spørgsmål sådan at det ikke bliver for nørdet. Det nytter fx ikke at spørge: *Hvilken japansk by undgik i august 1945 pga. dårligt vejr at blive ramt af den atombombe der i stedet blev kastet over Nagasaki?* Her vil de fleste ikke have en kinamands chance, men hvis man betonere emnet anderledes, kan den fascinerende oplysning om den heldige by og de tilfældige vejrforholds betydning for den verdenshistoriske begivenhed sagtens bruges: *Hvad undgik den japanske by Kokura, takket være dårligt vejr, at blive ramt af i august 1945?*

Selv højt specialiseret viden kan altså med lidt snilde gøres nogenlunde spiselig for en videbegærlig quizzer.

Hjælp og hints

Sværhedsgraden kan også justeres ved at lægge oplysninger ind i spørgsmålet i form af åbenlys hjælp, subtile hints eller noget midt imellem: Spørger man efter navnet på den store amerikanske tv-pris som flere DR-serier i de senere år er blevet belønnet med, kunne man nævne at den har et pigenavn. Spørger man efter navnet på Europas største ferskvandssø, kunne man oplyse at den ligger nordøst for Sankt Petersborg – så har man i hvert fald snævret feltet betragteligt ind. For den spiller der alligevel vidste at tv-prisen hedder Emmy og søen Ladoga, er det lidt ærgerligt at skulle belemres med hjælp; og hjælpen skal derfor doseres varsomt og efter nøje overvejelse af målgruppen.

Når det gælder årstalsspørgsmål, vil det ofte være passende kun at spørge til årti eller endda århundrede i stedet for det eksakte årstal. Det kan måske nok være rimeligt at spørge efter det præcise år for Reformatioenen, Sønderjyllands genforening, Sgt. Pepper, den første månelanding, 4-2-sejren over Sovjet i Parken, Murens fald eller året hvor Anders Fogh Rasmussen tiltrådte som statsminister. Gælder det derimod tidspunktet for Staunings første tiltræden, udgivelsen af *Den afrikanske Farm* eller Bells patent på telefonen, er der tilstrækkelig udfordring for den almindelige quizzer i at grave det rigtige årti frem.

Et grundigt tjek

Det gælder for quizspørgsmålet at det ikke blot, i det små, skal fungere som læseoplevelse, men også som spilleoplevelse. Et spil med godt sprog og gode

spørgsmål kan være det strålende centrum for en god aften; omvendt kan et spil præget af sprogsjusk eller dårlige spørgsmål, for slet ikke at tale om deciderede fejl, ødelægge den gode stemning. Derfor er hver eneste faktuelle oplysning i det gode quizspørgsmål selvfølgelig kontrolleret grundigt med flere solide kilder – det gælder også de fakta man ellers tog for givet, og som en gang imellem alligevel viser sig ikke at være helt enkle og entydige når først man begynder at undersøge dem nærmere.

Læse- og spilleoplevelsen hviler på at spørgsmålene er klare og korrekte. Udfordringen skal ligge i at svare på spørgsmålet – ikke i at forstå det! Men klarhed og korrekthed gør det ikke nødvendigvis alene. I de sammenhænge hvor spørgsmål og svar skal falde i en ruf, er der ganske vist ikke tid til finurlighed og leg; i andre, mere afslappede sammenhænge bliver spørgsmålene imidlertid ofte bedre af også at være humoristiske, løjerlige eller billedskabende, som fx: *Gennem hvilket organ bør man indtage lægemidler som Zymelin, Flixonase og Otrivin?*

Den svære kogekunst

Bortset fra fejl i det faktamæssige er noget af det mest frustrerende for en quizzer spørgsmål der ikke er lukket ordentligt – og hvor der altså, utilsigtet, er flere svarmuligheder. Den slags kan virke decideret spilfordærvende. Tag et spørgsmål som: *Hvilken slags ost bruger man til fondue?* Det oplagte svar er den berømte schweiziske fondueost gruyere. Men flere andre oste kan også godtages som rigtige svar. I fonduens hjemland, Schweiz, er der

markante regionale traditioner, og der indgår ganske vist gruyere i de fleste varianter, men ikke i dem alle. Emmentaler ville således også være et rigtigt svar, og fonduespecialister vil vide at fx appenzeller, sbrinz eller schabzieger heller ikke er forkerte svar. Trist at blive dømt ude for det!

Mad og drikke er i det hele taget et område hvor der er notorisk mange undtagelser fra det man ellers troede var sikkert. Her kan der være god brug for at lukke spørgsmålene af med adjektiver som 'klassisk' eller 'traditionel', eller ved at hæfte yderligere oplysninger på. Tag nu forloren skildpadde. Den smages som hovedregel til med sherry, men nogle bruger cognac, madeira eller noget tredje. Vil man være helt på den sikre side, kan man spørge: *Med hvilken spansk hedvin smager man en klassisk forloren skildpadde til?* Dermed er det beklageligvis blevet et spørgsmål som mere handler om hvorvidt man lige kan huske en spansk hedvin, end om hvorvidt man kender noget til en klassisk middagsret. Spørgsmål bliver sjældent mere elegante af at blive lukket korrekt! Og ofte ender lukkemanøvrerne med at spørgsmålet må skrottes.

Lukkelatin

Når det gælder dyre- og plantearter, kan man altid flette noget 'lukkelatin' ind i spørgsmålet: *Hvad er det danske navn for den lille kragefugl corvus monedula der er kendt for at bygge rede nede i folks skorstene?* De færreste genkender en art på dens latinske navn, men ved at sætte det ind har man lukket spørgsmålet definitivt, så det eneste korrekte svar i eksemplet

er allike. Man skal selvfølgelig stadig huske at være opmærksom på synonymer der også kan være gyldige svar, og i givet fald skal de også anføres; så slipper man for at folk bliver bortdømt for at svare Helsingfors i stedet for Helsinki, inuit i stedet for eskimo, løvetand i stedet for mælkebøtte, eller 1700-tallet i stedet for det 18. århundrede.

At løse lukkeproblemet lader sig lettest gøre med spørgsmål der begynder med *hvem, hvad, hvor* eller *hvornår*, mens det er langt sværere med de spørgsmål der begynder med de mere åbne *hvordan* og *hvorfor*. Som quizforfatter er man glad når det alligevel en gang imellem lykkes – det kunne være i et spørgsmål som dette: *Hvorfor er japanske Junko Tabei vellykkede bestigning af Mount Everest i 1975 gået over i historien?* Der er mange plausible svar; måske husker man at førstebestigningen fandt sted i 1953, og hvad kan det så være der gjorde denne bestigning 22 år senere så speciel? Brugte Junko Tabei ikke iltudstyr, eller kom han ned med faldskærm? Er han blind, eller overnattede han ikke undervejs?

Nej, Junko Tabei er såmænd kvinde, den første af sit køn på toppen af verdens højeste bjerg.

Kvalitet tager tid

Ved første øjekast ligner quizspørgsmålet måske en lille, ukompliceret tekstgenre. Og genren er ganske rigtigt ikke stor – men den er afgjort kompliceret, og der er rige muligheder for at lave dårlige quizspørgsmål (se fx opgaverne på bagsiden af dette nummer af Mål og Mæle). I sidste ende afhænger spørgsmålets kvalitet af den tid forfat-

teren har haft til rådighed, og dermed handler det også om økonomi: Er der tid og penge til at finde de rigtig gode spørgsmål – og til at forkaste de dårlige? Er der tid og penge til at involvere flere forfattere for at sikre bredden i spørgsmålenes form og indhold (eller har man så travlt at man lige hævler ti skaks spørgsmål af)? Har man tilpas megen sans for stofområdet, så niveauet hverken ligger for højt eller for lavt? Og er der afsat tid nok til grundig sproglig korrektur og kontrol af fakta, så man sikrer at hvert spørgsmål kun har én svarmulighed?

I en quiz med gode spørgsmål består

fornøjelsen ikke kun i at vinde, men også i at være med: at overraskes over de mange forskellige vidensbrokker der kan fiskes op af hjerneboksen; at få pirret sin nysgerrighed og videbegærlighed; og at glædes og undres over verdens mangfoldighed.

Ernst Jonas Bencard (f. 1961)
Mag.art., videnskabelig medarbejder
ved Thorvaldsens Museum

Troels Branth Pedersen (f. 1974)
Cand.mag., spørgsmålsforfatter
ved Metronome Productions

Når quizen slår knuder

Svar til spørgsmålene på bagsiden

1. *Hvilke sporty sko var på mode blandt de unge i 1980'erne?*

Er det basketballsko? Converse? Sejlersko? Kangaroos? Adidas? – De mange svarmuligheder anskueliggør hvor vanskeligt det kan være at sikre at et spørgsmål om mode er 'lukket', dvs. at sikre at der ikke er andre svarmuligheder end den ene rigtige.

2. *Hvem skød Lee Harvey Oswald?*

Hvad er subjekt, og hvad er objekt? Spørgsmålet kan forstås på to måder, og der findes derfor to – meget forskellige – rigtige svar: John F. Kennedy og Jack Ruby. Oswald skød (efter sigende) den første og blev selv skudt af den anden.

3. *Hvad står forkortelsen a.c. for?*

En forkortelse som a.c. har forskellige

betydninger alt efter om man spørger fx en elektriker (*vekselstrøm*), en bogholder (*anno corrente*) eller en brugtvoغنforhandler (*aircondition*). Spørgsmål af denne type bør forklare hvilken kontekst udtrykket skal forstås i, ellers er man helt og aldeles på herrens mark.

4. *I hvilket årti kom Tom Kristensen til verden?*

Ifølge Danmarks Statistik er der for tiden 146 danske drenge og mænd der hedder Tom til fornavn og Kristensen til efternavn. Selvfølgelig kan spørgsmålet ikke referere til hvem som helst med det navn, men der er dog et par berømte Tom Kristensener at vælge mellem: Forfatteren Tom Kristensen blev født i 1893, mens motorsportsmanden Tom Kristensen kom til verden i 1967.

5. *Hvor mange millioner indbyggere har Bangladesh – ca. 127, 137, 147 eller 157? I 2006 var indbyggertallet ca. 147 mio. – men med en årlig befolkningstilvækst på mere end 2 % går der ikke engang fire år inden det er kommet over de 157 mio. Har man skrevet spørgsmålet til et brætspil, skal der altså noget tid på. Til en quiz i tv eller radio ville det ikke være påkrævet.*

Desuden kan det diskuteres om ikke spørgsmålet havde været mere fair, og interessant, hvis der havde været større spredning mellem svarmulighederne, fx ca. 50, 100, 150 eller 200 mio. Man kunne også anskueliggøre det således: *Hvilket af disse lande havde i 2006 omtrent lige så mange indbyggere som Bangladesh: Rusland, Tyskland, Frankrig eller Spanien?*

6. *I hvilken by ligger der et Guggenheim-museum ud til Grand Canal?*

Eftersom denne filial af museet ligger i Venedig, burde der have stået *Canal Grande* på italiensk; det engelske navn er vildledende og kunne tyde på sjusket research i engelsksprogede kilder. Både Venedig og Venezia bør i øvrigt godtages som rigtige svar.

7. *I hvilket land ligger storbyen Hyderabad?*

Ved at karakterisere Hyderabad som storby har spørgsmålsforfatteren fiffigt nok garderet sig mod eventuelle småbyer af samme navn – men der er uheldigvis to storbyer der hedder Hyderabad! Den ene ligger i Indien, den anden i Pakistan.

8. *Hvad er det modsatte af digital?*

Man må gætte på at der tænkes på analog som modsætning til digital. Men der er ikke tale om rigtig polære modsætninger.

9. *Hvilken dansk kunstner malede Opstilling med kande?*

Titlen vil sikkert lede mange til at gætte på Vilhelm Lundstrøm der er kendt for sine opstillinger med bl.a. kander. Men også Sigurd Swane, og givetvis mange andre danske kunstnere, har malet billeder med samme titel. Spørgsmålet burde kunne lukkes nogenlunde sådan: *Hvilken dansk kunstner malede i 1925 Opstilling med kande, der nu om dage hænger på Louisiana?* Så burde der kun være Lundstrøm.

10. *Hvad er den mest udnyttede form for vedvarende energi?*

Spørgsmålet mangler flere præciseringer: Der mangler en tidsmæssig præcisering – forholdene kunne ændre sig i løbet af nogle år. Der mangler også en geografisk præcisering – taler vi fx om Danmark eller om hele verden? Og endelig: Spørges der efter den energikilde der producerer absolut mest, eller den kilde der er mest udnyttet i relation til potentialet?

11. *Hvad hed den monegaskiske prinsesse der kom tragisk af dage ved et trafikuheld i 1982?*

Spørgsmålet er lidt vildledende pga. en sjusket oversættelse af det engelske *princess* der på dansk både kan betyde prinsesse og fyrstinde. Grace af Monaco var som bekendt fyrstinde.

Ken og Kasper

Redaktionelt nyt

Fra og med dette nummer af Mål og Mæle er der byttet ud på to pladser i redaktionen. De to yngste redaktører, Pernille Frost og undertegnede, er gået på pension – og er blevet erstattet af to endnu yngre.

Det er en glæde og fornøjelse hermed at kunne præsentere vore efterfølgere: Ken Farø og Kasper Boye.

Ken og Kasper har mere end forbogstavet til fælles. Begge er født i 1972. Begge er 34 år. Og begge har en alsidig sprogvidenskabelig baggrund bag sig.

Ken har studeret tysk og historie og været medarbejder ved Nationalmuseets Runologisk-Epigrafiske Laboratorium og ved Den Danske Ordbog. Han er selv forfatter til både en tyskordbog for danskere (Gyldendal 2002) og en danskordbog for tyskere (Langenscheidt 2005). Han er desuden både grundlægger af og præsident for Dansk Selskab for Fraseologi (DANFRAS), som man kunne læse om i Mål og Mæle, 26. årgang, nr. 3. Ken har også tidligere skrevet i bladet om sprogbrug i militæret (27. årgang, nr. 2) og om den sproglige dagligdag i Schweiz (28. årgang, nr. 1).

Kasper har studeret medicin, dansk og sprogvidenskab. Han har finansieret sit ofte noget udsvævende studen-

terliv som ekstern lektor ved RUC og indvandrerlærer. Han er efter sigende svær at slå i Trivial Pursuit. Og så er han noget så ærefrygtindgydende som sekretær for Lingvistkredsen. Lingvistkredsen blev stiftet af sprogforskeren Louis Hjelmslev "den 24. september 1931 kl. 8 om aftenen", som kredsen – med karakteristisk sans for detaljen – oplyser på sin hjemmeside. Den har således netop rundet de 75.

Men end ikke hermed synes de påfaldende ligheder mellem de to nye redaktører at ville høre op. For både Ken og Kasper har i år lagt sidste hånd på en intet mindre end udmærket ph.d.-afhandling, som jeg glæder mig meget til at få læst!

Herefter begynder sovsen dog så småt at skille. Kens afhandling handler nemlig om idiomækvivalens – hvorimod Kaspers handler om epistemisk betydning.

Og hvad disse begreber nærmere dækker over? Ja, det vil de nye redaktører sikkert selv være mænd for at forklare i de kommende forhåbentlig mange numre. For begge har flair for formidling.

Jeg ønsker Ken og Kasper og Mål og Mæle og Lingvistkredsen alt godt!

Holger Juul

At tro

Følgende ordveksling fandt sted på en nu nedlagt københavnsk beværtning med det frygtindgydende navn Voldens Bodega.

A: Jeg tror sgu, det er C, der skal ha' den knallert.

B: Nej, det er ej.

En sprogforsker, der havde vovet sig indenfor, hørte ordvekslingen, og han registrerede den med det samme. Den er nemlig et godt eksempel på, at det i en kompleks sætning ikke nødvendigvis er hovedsætningen, der indholdsmæssigt er hovedsagen.

I denne artikel skal vi se nærmere på hovedsætninger, der indholdsmæssigt er bisager. Vi skal se, at sådanne hovedsætninger med tiden kan give anledning til dannelsen af nye biord.

Hovedsager og bisager

I ordvekslingen ovenfor består A's indledende bemærkning af hovedsætningen (eller helsætningen) *jeg tror sgu ...* og af bisætningen (eller ledsætningen) *det er C, der skal ha' den knallert*, der udgør det direkte objekt i hovedsætningen. Bisætningen består i øvrigt selv af to sætninger, men det er irrelevant her. Det, der er relevant, er, at B knytter sin kommentar til A's bisætning og ikke til hovedsætningen. Det viser, at for B er det A's bisætning, der indholdsmæssigt er hovedsagen, mens hovedsætningen er en bisag. Det, B er interesseret i, er bisætningens oplys-

ning om, at det er C, der skal ha' den knallert, ikke hovedsætningens oplysning om, at A sgu tror et eller andet.

Den opfattelse af A's bemærkning, som B lægger for dagen, er imidlertid ikke den eneste mulige. B kunne have opfattet hovedsætningen som hovedsagen og bisætningen som bisagen. B kunne m.a.o. have interesseret sig mere for hovedsætningens oplysning om, at A sgu tror et eller andet, end for bisætningens oplysning om, at det er C, der skal ha' den knallert. Ordvekslingen kunne f.eks. have haft dette forløb.

A: Jeg tror sgu, det er C, der skal ha' den knallert.

B: Nej, du gør ej – du ved det.

Muligheden for at opfatte A's indledende bemærkning på to måder er betinget af, at den består af en kompleks sætning. En kompleks sætning er en sætning, der er komponeret af mindst to sætninger. Den giver således mulighed for en konkurrence om opmærksomhed. Vier man én komponentsætning mere opmærksomhed, må man nødvendigvis vie andre mindre.

I princippet kan alle komplekse sætninger således opfattes på mindst to måder. Men i praksis vil konteksten for det meste afgøre, hvad der er hovedsagen, og hvad der er bisagen. Hvis B f.eks. oprindeligt havde spurgt A: *Hvorfor siger du, det er C, der skal ha' den knallert?* så måtte man alt andet lige

opfatte hovedsætningen i A's bemærkning som hovedsagen. Kun sætningen *jeg tror sgu ... ville være umiddelbart relevant* som svar på B's spørgsmål. Hvis B derimod oprindeligt havde spurgt: *Hvem er det, der skal ha' den knallert?* så måtte man alt andet lige opfatte bisætningen i A's bemærkning som hovedsagen. Kun sætningen *det er C, der skal ha' den knallert* ville være umiddelbart relevant som svar på B's spørgsmål.

Hovedsætninger og hovedsager

Konteksten er altså afgørende for, hvad man opfatter som hovedsagen i en kompleks sætning. Men visse hovedsætninger er tilbøjelige til at blive opfattet som indholdsmæssige hovedsager. I en ordveksling som følgende er det f.eks. umiddelbart lettere at opfatte B's *nej* som gående på A's hovedsætning ('nej, det bevirker medicinen ikke') end at opfatte det som gående på bisætningen ('nej, patienten får ikke hallucinationer').

A: Medicinen bevirker, patienten får hallucinationer.

B: Nej.

Det samme gælder for de næste ordvekslinger.

A: Det er trist, det er C, der skal ha' den knallert.

B: Nej.

A: Det er vigtigt, ansøgeren kan tale engelsk.

B: Nej.

I begge tilfælde må B's *nej* umiddelbart tolkes som gående på A's hovedsætning. I den sidste ordveksling er det

faktisk umuligt at opfatte det som gående på bisætningen ('nej, ansøgeren kan ikke tale engelsk'). Hovedsætninger, der indeholder prædikater (verber og prædikative adjektiver) som *at bevirke, at være trist* og *at være vigtigt*, er altså tilbøjelige til at tiltrække sig opmærksomhed.

Hovedsætninger og bisager

Der er dog mange hovedsætninger, der ligesom *jeg tror ...* let kan opfattes som bisager. En vigtig gruppe indeholder prædikater, der angiver enten den grad af sikkerhed, hvormed man kan tage bisætningen for pålydende, eller det belæg, man har for at tage bisætningen for pålydende.

Verbet *at tro* er selv sådan et prædikat. Når man siger, at man tror, det er C, der skal ha' den knallert, som i nogle af eksemplerne ovenfor, udtrykker man grad af sikkerhed. Man udtrykker, at man er ret – men ikke fuldstændig – sikker på, at det faktisk forholder sig sådan, at det er C, der skal ha' den knallert.

Andre prædikater er *at være mulig, at være sandsynlig, at sige, at se og at lade til*. De to første angiver grad af sikkerhed, *at være mulig* en mindre grad af sikkerhed end *at være sandsynlig*.

A: Det er muligt, C skal ha' den knallert.

B: Nej.

A: Det er sandsynligt, C skal ha' den knallert.

B: Nej.

De tre sidste prædikater kan anvendes til at angive belæg. Hovedsætningen

det siges ... angiver, at der er indirekte, rapporteret belæg for at tage bisætningen for pålydende.

- A: Det siges, C skal ha' den knallert.
B: Nej.

Hovedsætningen *jeg ser ...* angiver, at der er direkte, visuelt belæg for at tage bisætningen for pålydende.

- A: Jeg ser, C skal ha' den knallert.
B: Nej.

Endelig angiver hovedsætningen *det lader til ...*, at det følger af et indicium, at bisætningen kan tages for pålydende.

- A: Det lader til, C skal ha' den knallert.
B: Nej.

I hvert af eksemplerne ovenfor kan B's *nej* opfattes som gående på A's hovedsætning, men det kan også let opfattes som gående på bisætningen (*C skal ha' den knallert*).

Bisager og biord

I dansk har vi flere forskellige midler til at udtrykke bisager. Et middel er, som vi har set, hovedsætninger som f.eks. *jeg tror ...* og *det siges* Et andet er biord (eller adverbier).

Dansk har en række biord, der minder om de ovenfor omtalte hovedsætninger. Biord som *muligvis*, *måske* og *sandsynligvis* angiver grad af sikkerhed, ligesom hovedsætningerne *jeg tror ...*, *det er muligt ...* og *det er sandsynligt* Biord som *angivelig*, *øjensynlig* og *tilsyneladende* angiver belæg, ligesom hovedsætningerne *det siges*, *jeg ser ...* og *det lader til*. Der er kun to væsentlige forskelle på biordene og de hovedsætninger, de minder om. Den

ene er, at biordene ikke kan udgøre den indholdsmæssige hovedsag. Biord er inhærent bisager (i hvert fald biord som *muligvis*, *måske*, *sandsynligvis*, *angivelig*, *øjensynlig* og *tilsyneladende*). I eksemplerne nedenfor kan B's *nej* således kun opfattes som gående på A's sætning, ikke på biordet (*måske/øjensynlig*) alene.

- A: C skal måske/øjensynlig ha' den knallert.
B: Nej.

Den anden forskel er, at den sætning, biordene angiver grad af sikkerhed eller belæg for, ikke nødvendigvis er en bisætning. I eksemplet ovenfor er *C skal ha' den knallert* f.eks. ikke en bisætning.

Biord og hovedsætningsrester

Visse hovedsætningsrester – dvs. hovedsætninger uden tilhørende bisætninger – opfører sig imidlertid på samme måde som biord. Det gælder f.eks. hovedsætningsresterne *jeg tror* (eller *tror jeg*), *det siges* (eller *siges det*), *jeg ser* (eller *ser jeg*) og *det lader til* (eller *lader det til*).

De kan optræde på samme plads i sætningen som et biord. De kan således stå på pladsen efter det finite verbale.

- C skal, tror jeg, ha' den knallert.
C skal, siges det, ha' den knallert.
C skal, ser jeg, ha' den knallert.
C skal, lader det til, ha' den knallert.
Jf.: C skal muligvis/sandsynligvis/angivelig/øjensynlig ha' den knallert.

Og de kan stå til slut i sætningen.

C skal ha' den knallert, tror jeg.
 C skal ha' den knallert, siges det.
 C skal ha' den knallert, ser jeg.
 C skal ha' den knallert, lader det til.
 Jf.: C skal ha' den knallert, muligvis/
 sandsynligvis/angivelig/øjensynlig.

Ligesom det er tilfældet med biordene, optræder hovedsætningsresterne i eksemplerne ovenfor sammen med sætninger, der må betragtes som hovedsætninger. Og igen ligesom det er tilfældet med biordene, kan hovedsætningsresterne i eksemplerne ovenfor ikke opfattes som den indholdsmæssige hovedsag. Man kan således ikke gøre dem til genstand for en modsigelse. I ordvekslingerne nedenfor kan B's *nej* kun opfattes som gående på sætningen *C skal ha' den knallert*, ikke på hovedsætningsresten *siges det* eller *ser jeg*.

A: C skal, siges det, ha' den knallert.
 B: Nej.

A: C skal ha' den knallert, ser jeg.
 B: Nej.

Fælles for de hovedsætningsrester, der opfører sig som biord, er, at de indgår i hovedsætninger, der forholdsvis let kan opfattes som indholdsmæssig bisag. Som vi har set, er hovedsætningerne *medicinen bevirker ...* og *det er trist ...* tilbøjelige til at blive opfattet som hovedsager. I overensstemmelse hermed kan de tilsvarende hovedsætningsrester ikke opføre sig som biord: De to sætninger nedenfor er umulige på dansk.

Patienten får, bevirker medicinen, hallucinationer.

Det er C, der skal ha' den knallert, er det trist.

Blandt de hovedsætninger, der forholdsvis let kan opfattes som indholdsmæssig bisag, er det dog ikke alle, der har en biordsagtig hovedsætningsrest. Som nævnt kan f.eks. hovedsætningen *det er sandsynligt ...* let opfattes som indholdsmæssig bisag. Men den tilsvarende hovedsætningsrest opfører sig ikke som et biord: Også de næste to sætninger er umulige på dansk.

C skal, er det sandsynligt, ha' den knallert.

C skal ha' den knallert, er det sandsynligt.

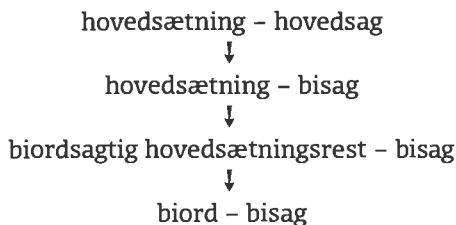
Fra hovedsætning til biord

De hovedsætninger, vi har betragtet i afsnittene ovenfor, kan inddeles i tre grupper: 1) hovedsætninger, der kan opfattes som indholdsmæssig hovedsag, 2) hovedsætninger, der også forholdsvis let kan opfattes som indholdsmæssig bisag, og 3) hovedsætninger, hvis hovedsætningsrest opfører sig som et biord.

I et ahistorisk perspektiv, hvor man betragter sproget på et givet tidspunkt, er den anden gruppe en undergruppe til den første, mens den tredje gruppe er en undergruppe til den anden. Den første gruppe omfatter naturligvis alle tænkelige hovedsætninger – som nævnt kan alle hovedsætninger gøres til hovedsagen i en sproglig ordveksling.

I et historisk perspektiv markerer de tre grupper tre på hinanden følgende udviklingsstadier. For hovedsætningen *jeg tror ...*, som tilhører alle tre grupper, kan vi således opstille

følgende udviklingsscenarium.

Den sidste udvikling i scenariet, udviklingen af den biordsagtige hovedsætningsrest *tror jeg* til et egentligt biord, er ikke indtruffet endnu, og måske indtræffer den aldrig. Men andre hovedsætninger, i dansk såvel som i andre sprog, er løbet hele scenariet igennem.

I biordet *måske* er det oprindelige hovedsætningsprædikat *må ske* f.eks. let genkendeligt. Biordet må være udviklet fra en hovedsætning som *det må ske ...* (hvor *må* har den gamle betydning 'kan'), som først har opnået anvendelse som indholdsmæssig bisag, og hvis hovedsætningsrest *det må ske* derpå i stadig højere grad er kommet til at ligne et biord, idet den undervejs har tabt *det*.

Noget tilsvarende kan siges om svensk (og ældre dansk) *kanske* (jf. *det kan ske*), fransk *peut-être* (jf. *il peut être*) og engelsk *maybe* (jf. *it may be*). Og det sydafrikanske sprog afrikaans har et biord *glo* ('angivelig', 'formodentlig', 'tilsyneladende'), der er udviklet fra den nederlandske hovedsætning *ik geloof* – nederlandsk for *jeg tror*.

I andre sprog udvikler hovedsætninger sig ikke til biord, men til bøjningsendelser eller andre grammatiske elementer, der ligesom biord inhærent er bisager. I det kaukasiske sprog lezgisk har hovedsætningen *luhuda* ('man si-

ger') udviklet sig til bøjningsendelsen *-lda* ('indirekte, rapporteret belæg'). Og i det indianske hokan-sprog *maricopa* har en hovedsætning, der består af *yuu-* ('se') og et førstepersonspræfiks, og som følgelig kan oversættes med dansk *jeg ser*, udviklet sig til bøjningsendelsen *-'yuu* ('direkte, rapporteret belæg').

Det er bemærkelsesværdigt, at disse udviklinger ikke nødvendigvis medfører, at den oprindelige hovedsætning forsvinder. Snarere end at ændre sig fuldstændigt til et biord eller et grammatisk element afspalter hovedsætningen et biord. I engelsk og lezgisk eksisterer *maybe* og *-lda* således side om side med de oprindelige hovedsætninger *it may be* og *luhuda*.

Forklaring

Men *hvorfor* udvikler hovedsætninger sig til biord og grammatiske elementer? Og *hvorfor* er det kun visse hovedsætninger, der gør det?

En oplagt forklaring er, at de relevante hovedsætninger udtrykker et indhold, som det er vigtigt at kunne kommunikere som bisag. Så vigtigt, at det er smart at kunne udtrykke indholdet med et enkelt ord eller grammatisk element i stedet for med en hel sætning.

Det er tilfældet med hovedsætninger, der angiver den grad af sikkerhed eller det belæg, man har for at tage en sætning for pålydende. Uden muligheden for at kommunikere grad af sikkerhed eller belæg ville vi ikke kunne optræde hensigtsmæssigt i den verden, der omgiver os. Vi ville f.eks. ikke være i stand til at skelne mellem opfattelserne af sætningen *ulven kommer*

1) som udtryk for noget givet, 2) som udtryk for en formodning eller 3) som udtryk for en blot og bar mulighed. Dermed ville vi ikke kunne afgøre, om vi skulle 1) lade fårene i stikken og tage benene på nakken, 2) flygte, men give os tid til at tage fårene med os, eller 3) tage det nogenlunde roligt og lade fårene græsse videre. Det ville i sidste ende gøre det vanskeligt at stable et levedygtigt samfund på benene.

Evnen til at kommunikere grad af sikkerhed og belæg er altså vigtig for os mennesker i det hele taget. Men evnen til at kommunikere sådanne indhold som bisager er vigtig i særdeleshed. Den sætter os i stand til på behændig vis at lade hver hovedsag, vi kommunikerer, ledsage af en brugsanvisning: en oplysning, der selv er en bisag, men som forøger brugbarheden af hovedsagen, idet den angiver graden af sikkerhed, hvormed hovedsagen kan tages for pålydende, eller det belæg, der er for at tage den for pålydende.

Ifølge denne forklaring er hovedsætninger som *jeg tror ...*, *de siger ...*, *jeg ser ...* og *det er sandsynligt ...* altså velegnede til at kunne afspalte et biord. Men alligevel er det ikke alle, der gør det. Som vi har set, er hovedsætningsresten *det er sandsynligt* (eller *er det sandsynligt*) f.eks. ikke engang biordsagtig. Den opfører sig ikke som et biord – sætningerne nedenfor er umulige på dansk.

C skal, er det sandsynligt, ha' den knallert.

C skal ha' den knallert, er det sandsynligt.

Det kan måske forklares med, at udviklingen af hovedsætningen *det er sandsynligt ...* til et biord bliver blokeret. Dansk har allerede et biord med nogenlunde samme betydning som hovedsætningen *det er sandsynligt ...*. Det er biordet *sandsynligvis*, der er direkte afledt af det adjektiv, der indgår i hovedsætningen. Eksistensen af dette biord gør det overflødigt for sprogbrugere at afspalte et biord fra hovedsætningen.

Med denne spekulation må vi forlade studiet af hovedsætninger, hovedsager, bisager og biord for denne gang. Vi har koncentreret os om at tro, og vi har set, at det i hvert fald rent sprogligt ikke behøver at være hovedsagen. I et kommende nummer af *Mål og Mæle* tager vi studiet op igen og koncentrerer os om ikke at tro.

Kasper Boye (f. 1972)
Ph.d.-stipendiat ved Institut for Engelsk,
Germansk og Romansk, Københavns
Universitet

(Artiklen er baseret på Peter Harders og forfatterens artikel "Complement-taking predicates: usage and linguistic structure", der vil blive bragt i tidskriftet *Studies in Language*).

Svællinger og andre sjældenheder

I en af Benny Andersens historier kan man læse om en mand, der går nær ved en søbred og derved kommer ud i nogle sproglige overvejelser:

Søens to svaner ligger sammensunkne med deres otte unger imellem sig – hvad kaldes de, svællinger? (Benny Andersen: *Tykke-Olsen m.fl.*, 1968)

Det er meget forståeligt, hvis man kan være i tvivl om, hvad de må kaldes. Ordet *svælling* har aldrig været med i de almindeligt kendte og benyttede ordbøger. Dansk Sprognævn har oplyst (*Mål og Mæle*, 2. årg. nr. 2, s. 2), at ordet er fundet dokumenteret helt tilbage til 1922 – på Herlufsholm. Men dets udbredelse har været meget begrænset, og det virker da også nærmest, som om manden i novellen fra 1960'erne selv finder på det i farten uden nogen særlig formodning om, at det nogen sinde har været brugt før.

Vi bruger alle sammen indimellem ord, der uden at være hverken fagudtryk, fremmedord, gammeldags, stærkt dialektale eller udpræget slang alligevel ikke vil kunne findes i værker som *Retskrivningsordbogen* eller *Den Danske Ordbog*; de anvendes simpelt hen ikke hyppigt nok til det. Nogle af dem bliver da også kun anvendt enkelte gange og dukker ikke op igen, mens andre får en længere levetid. Nogle kommer på tryk, og en del af dem kan ses i romaner og noveller fra de senere år. I det følgende

vil der blive præsenteret et udvalg af de sjældne substantiver, adjektiver og verber – de ordklasser, hvor de oftest forekommer – som man kan støde på der.

Hos nogle forfattere får læseren et indtryk af, hvordan den slags ord kan opstå. Og det kan nemt ske med meget få forudgående overvejelser:

'Flab, møgunge, lort, skid – goggelet!' skriger hun [...]. Jeg når trappen til første sal og spørger, hvad en goggelet er.

Det gør hende endnu mere vild. Hun har alle dage haft et tyndt ordforråd, når hun var vred. (Bjarne Reuter: *Mig og Albinoni*, 1990)

Hos mange kan der foreligge et helt bevidst ønske om at være *skriftulydig*, som F.P. Jac kalder det, og der stås fast på, at det ord, der føles som det rigtige i sammenhængen, må være det rigtige at benytte, også selv om det ikke er at finde blandt de gængse i sproget:

Mildt, hviddiset gråvejr, der var ikke noget, der hed hviddiset. Der var alligevel hviddiset gråvejr over Ådalen. (Poul Ørum: *Et andet ansigt*, 1970)

Engangsord og rigtige genbrugsord
Det kan være nyttigt at skelne mellem flere typer af ord. Den ene af disse typer kunne man kalde for engangsord. Engangsord er blevet dannet med henblik på en given sammenhæng – fx

et digt, en avisoverskrift, en reklame, en roman – men er så specielle, at de aldrig vil finde nogen videre anvendelse i andre sammenhænge. Ord som *goggelet* og *hviddiset* kan være velvalgte og det helt rigtige på det sted i romanen. Men man kan være sikker på, at man aldrig vil støde på dem i nye udgaver af *Den Danske Ordbog*. For selv om ad hoc-dannelser af denne type nogle gange kan være spændende og interessante, vil deres betydning for almensproget altid være meget begrænset.

Den anden hovedtype er sjældne, men gangbare 'genbrugsord', der – ligesom *svælling* – er en levende del af sproget og har fået en vis udbredelse, men blot ikke helt nok til at kunne komme på tale til optagelse i de store ordbøger. De er som regel opstået ret upåagtet og spontant i dagligdags situationer i hverdagen og er ikke blevet hjulpet til verden for at fungere i en reklame eller fiktion. Men de bruges ude i det virkelige liv og har fundet anvendelse blandt mange sprogbrugere. De findes i mange forskellige sammenhænge og har ofte en lang og varieret historie bag sig.

Som eksempel på et rigtigt 'genbrugsord' med en lang historie kan nævnes verbet *voldgæste*. Det anføres i *Ordbog over det danske Sprog* med ældre citater ("han voldgiæstes tidt af den ubudne Ære") og et lille kors foran til at angive, at det er forældet. Men på trods af, at ordet allerede for lidt over halvtreds år siden altså blev betragtet som antikveret og i sin tid benyttedes i lidt højtidelige og alvorstunge sammenhænge, kunne man endnu en generation senere i en langt mere dagligdags kontekst læse om "Jacob Pejtersen,

elektrikerens far, der før i tiden voldgæstede sin familie i Nr. Skistrup". Ordet har i sin tid haft en lang periode, hvor det hørte til i den mere højtidelige del af ordforrådet, så nogle år, hvor det gled mere i baggrunden, og sidst en periode, hvor det har fået en renæssance i den folkelige ende af spektret – og blandt sprogtrensere, hvor det anbefales som erstatning for det mere almindeligt benyttede *gatecrashe* (se *Sprogtrensordbog* ved Kirsten Rask). Men det har hele tiden været en levende del af sproget.

Substantiver

Mange engangsord er personbetegnelser. Man støder fx på nye ord for familiemedlemmer, såsom *sidelinjefar* (om en far, der ikke blander sig så meget i børnenes opdragelse) og *brøkbros* (om en bror, man har fået i en sammenbragt søskendeflok), men man kan da også komme ud for *følelsesbedragere*, *gadehjørnesheiker* og *humørødelæggere*.

Vita Andersens *tryghedsnarkoman* er blevet en almindeligt brugt betegnelse i en tid med stofmisbrug som et velkendt og meget omtalt samfundsproblem; men lige så oplagt er måske *tryghedspusher* som det rette ord for den, der 'handler' med den tryghed, som andre har svært ved at klare sig uden.

Blandt andre lignende engangsord støder man også på *religionspushere*, *badeeufomaner* og *kagevrag*.

Nogle gange kan man savne modsætninger til de ord, der er de gængse i sproget:

Daniel er helt anderledes. Hvad hedder det modsatte af misbruger? Velbruger? Hver eneste dag undlader han at drikke umådelige mængder vin. [...] han prø-

vesmager for en vinimportør. (Svend Åge Madsen: *Genspejlet*, 1999)

Også uden for personbetegnelsernes område er det almindeligt med engangsord som modsætninger til de mere almindelige og velkendte. Der kan være tale om *berøringsfryd*, om *dødfuldhed* i stedet for livfuldhed og om *modynk*: "Det er ikke nok at føle medynk, man må også kunne føle modynk" (Cecil Bødker: *Evas ekko*, 1980).

Andre eksempler på ord dannet i tilknytning til de mere gængse er *fa-dermærke* i stedet for *modermærke*, "datterselskaber, der mest var sønneselskaber" (Hanne Marie Svendsen: *Guldkuglen*, 1985), "det mærkeligt lette, ligesom helt gennemsigtige kvartmørke sene majaftener" (Hans-Jørgen Nielsen: *Fodboldenglen*, 1979) og den hellige *fire-nighed*.

Også uden for engangsordenes domæne kan man støde på sjældne former.

Fra gammel tid har en hel del personbetegnelser kun haft hankønsformer. Men på dette punkt er sproget som bekendt under rivende forandring, og ud over dem, som er nævnt i Pia Jarvads *Nye Ord*, finder man også bl.a. *afholdskvinde*, *blodsøster* og *Karla Smart*, der alle er almindeligt brugt.

Endelsen *-inde*, der tidligere var meget brugt, har længe været på tilbagetog ved stillingsbetegnelser. Ord som *bagerinde* og *lægingde* kan forekomme en sjælden gang, men vil ikke komme på tale, hvor det blot drejer sig om en nøgtern, faktuel oplysning om erhverv.

Det samme gælder for endelsen *-ske*, der på flere områder, og ikke bare inden for stillingsbetegnelser, benyttes

mindre end tidligere, og ord med denne endelse vil i mange tilfælde høre til de mere usædvanlige; fx hører man ikke ofte om *pizzabagersker*.

Ord kan være brugbare, men sjældne, fordi der ikke har været noget udbredt behov for at give det, de refererer til, en særskilt betegnelse. Det er tilfældet med fx *for-forår* (eller *før-forår*), der har været fremme som et bud på en fordanskning af det *pre-spring*, der vel især inden for tøjmode også har vundet indpas. Og det gælder for et ord som *øjenkamp*, også kendt som *øjenduel*, eller den indholdsmæssigt nært beslægtede *stirrekamp*.

Men et ord kan også være usædvanligt, fordi der er mange med samme betydning, og der i almensproget ikke er behov for mere end et af dem. Som eksempel kan nævnes det, som normalt kaldes for en *nullermand* – et ord med mange synonymer:

langs panelet stod Miriams [...] udtrådte sko på række mellem støvdullerne. (Jens Christian Grøndahl: *Lucca*, 1998)

snart flyder hele køkkengulvet med Ajax-vand og sammenklaskede støvtusser. (Lisbeth Bendixen: *Kassen stemmer alle ugens dage*, 1979)

Alt hvad han kunne se var en stor samling uldmus. (Christian Kampmann: *En tid alene*, 1972)

Andre betegnelser for samme almindelige fænomen er *mus*, *nullerter*, *pysser*, *ugler* samt *dabber*, *flysser* og *pusser*. Alle forekommer nu og da, men de fleste af dem kun i meget begrænset omfang el-

ler som relativt afgrænset gruppesprog. Nullermanden har stadig overtaget.

Adjektiver

Selvkonstruerede adjektiver kan have mange anvendelser. De kan fx være elementer, der bidrager til at etablere en stemning:

pariserne hastede ud af den sommer-tunge by. (Anne Marie Løn: *Kærlighe-dens rum*, 2000)

Der kommer gråmilde dage, dage med stilleregn. (Mette Brandt: *Dinosaurernes rejse*, 1992)

De kan også bidrage til at gøre en be-skrivelse mere detaljeret. Drejer det sig om nogen med briller, er *bebrillet* det gængse ord, men med engangsord kan det gøres mere præcist; man kan fx være *tobrillet* eller – hvis man vil have lidt flere detaljer med – *gulsolbrillet*.

Med den meget anvendelige forstave-else *u-* er der i tidens løb blevet dan-net talrige adjektiver, hvoraf en del må siges at være opfundet til lejligheden og næppe nogensinde vil få nogen større udbredelse; det gælder fx, når Benny Andersen om sin hovedperson konstaterer, at han "virker afgjort upludselig" (Benny Andersen: *Tykke-Olsen m.fl.*, 1968).

Men også mere gangbare adjektiver kan anvendes til personbeskrivelser:

en gensynsglad pige mellem kamme-raterne. (Erik Aalbæk Jensen: *Herrens mark*, 1990),

en kraftstruttende germansk type. (Pe-ter Poulsen: *55° Nord 12° Øst*, 1990)

Det er udtryksfulde ord, der synes vel-egnede til fiktionens univers, og som man da også kan støde på hos flere af de litterære forgængere – i en beskri-velse af et møde på en banegård: "hun [...] tog imod ham, gensynsglad" (Mar-tin Andersen Nexø: *Morten hin Røde*, 1945), eller af unge damers "kraftstrut-tende ynder" (Ingeborg Buhl: *Ad veje du ikke ved*, 1964).

Det mere negativt ladede *vumset* kan ligeledes anvendes om personer – "Betty var tyk og vumset som barn" (Henning Ipsen: *En af dem*, 1970) – men er også brugbart, når det fx drejer sig om "vumsede wienerbasser, der så ud som om de lå og blev større og større på fadene" (Grete Povlsen: *Druk*, 1981).

Stemningsskabende ord findes blandt de gangbare, som når man hører "lyden ude fra mørket af havets susen og brusen, af aftentrætte måger" (Lotte Inuk: *Ventedage*, 1999), eller når man i en krimi af Else Fischer finder det ud-tryksfulde *klamkold*, der dels anvendes til at beskrive, hvordan en af perso-nerne har det i en presset situation, dels i beskrivelsen af tåge.

Verber

Engangsverber kan være opstået på mange forskellige måder. En ret enkel måde at konstruere verber på er at kombinere to allerede eksisterende, som når det *bruspibler* fra en bæk. Eller når man *råbhvisker*, *løbedanser*, *tyg-gesutter* eller *boblefniser*. Man kan også benytte sig af forstavelser; man kan fx fejre noget, men hvis der er basis for det, kan man også genfejre og *gen-gen-fejre* det.

Engangsord kan nogle gange dannes i håbet om at vække nye forestillinger

eller indstillinger hos læseren. Således argumenteres der i en af de senere års romaner for nydannelsen at *bevidste*, der begrundes med, at bevidsthed ikke er en ting, men derimod "en proces, en måde at behandle data, iagttagelser, følelser. Derfor burde vi bruge et verbum om fænomenet" (Svend Åge Madsen: *Genspejlet*, 1999).

Sjældne ord kan give skriftsproget større variation og stilen mere særpræg. I stedet for at gnide kan man *gnugge* eller *gnatte*; i stedet for at spise og drikke kan man *gnufle* og *klunke*. Specielt ved ord, som man ofte kan finde gentaget mange gange i løbet af en historie, kan det være velkomment, når de erstattes af andre og mere overraskende: I stedet for at sige noget kan en person på mere farverig vis *fremsvede* det, *dragespy* det, *fremglurpe* det, eller ordene kan ligefrem *blopre* ud af munden.

Også lydord kan bidrage til en stil med særpræg. Der er mange af dem i sproget og mange, der ikke bruges særligt ofte. For dagligdagen rummer mange lydindtryk, der kan være svære at gengive inden for rammerne af det, der normalt finder vej ind i en ordbog, og så må man jo ty til nogle af de verber, der sjældnere tages i brug: Hårde hæle *klakker* mod betonunderlag, klove *kloprer* hen over et gulv, fjorden *splasker* mod sandbredden. Og man aner en mulig påvirkning fra engelsk, når pile *swisher* gennem luften, jernlænker *klan-ker* mod et færgedæk, maskiner *honker* og *klonker*, og lokomotiver *vrommer*.

Som det ofte har været påpeget, har der gennem mange år været en betydelig påvirkning fra engelsk. Og når det i disse år er ved at blive almindeligt at

jakke løs, *dobbeltparkere* vognen og *kyl-linge ud* af foretagender, som man er nervøs ved, er inspirationen fra engelsk tydelig. Ordene udefra, hvoraf mange med tiden meget vel kan få en betydelig udbredelse, forsøges ofte tillempt reglerne for almindelig dansk orddannelse og kan bidrage til at give sproget et ungt og nutidigt præg, der passer godt sammen med fx fyldte dansegulve og nyt modetøj:

Mængden bobbede op og ned. (Leif Davidsen: *Den troskyldige russer*, 1993)

en sort [...] kjole, som jeg aldrig selv havde turdet købe, men som fitter mig perfekt. (Hanne-Vibeke Holst: *Thereses tilstand*, 1992)

Og hvor man tidligere mest har anvendt ordet *flikke* i sammenhængen *at flikke noget sammen*, har det nu fået en ny og anderledes betydning:

På datamaten kørte et genkendelsesprogram [...] programmet flikkede og flimrede foran ham. (Svend Åge Madsen: *Genspejlet*, 1999)

Formentlig skyldes det også indflydelse fra engelsk, når *læse* nu ofte anvendes med personobjekt i nye og hidtil usete sammenhænge; det er ikke længere usædvanligt at høre om en målmand, der når ud til bolden, fordi han har læst den spiller, han står over for, eller badmintonspillere, der er gode til at læse deres modstandere. Og nært knyttet til denne nye anvendelse er nye verber såsom *fejllæse* og *forhåndslæse*:

Annika følte sig i uhyggelig grad gen-

nemskuet og forhåndslæst. (Michael Larsen: *Slangen i Sydney*, 1997)

Det er almindeligt, at lånene fra engelsk fordanskes efterhånden, og at flere versioner af samme ord kan versere samtidig i mere eller mindre fordanskede udgaver. Det engelske *wobble* har således fået tre versioner herhjemme – *wobble*, *woble* og *voble*. Sidstnævnte er tilsyneladende den populæreste i øjeblikket, men alle tre er almindeligt brugt. Ordet anvendes mest i forbindelse med slingrende hjul på cykler og motorcykler, men kan også anvendes om mennesker:

Hvem i denne mængde [...] skænkede det en tanke, hvad det var for en proces de wobblede med i. (Jørgen Gustava Brandt: *Pink Champagne*, 1973)

Først og fremmest var han for beruset [...]. Hans tætte, kraftige krop voblede en smule. (Leif Davidsen: *Den troskyldige russer*, 1993)

Lånene fra engelsk kan blive gradvist fordanskede, men det er ikke sikkert, at det altid er den mest danske version, der ender med at blive den gængse. Fx er det for længst blevet almindeligt at *babysitte*, mens enkelte forsøg med en mere fordansket udgave ikke rigtig er slået an: "En datter af dem babysad for min ældste" (Elsa Gress: *Simurghen*, 1986).

Det har ofte været fremme i debatten, at inspirationen fra engelsk har været lovlig omfattende, men det må også tages med i betragtning, at det trods alt kun er et mindretal af de fremmede ord, der for alvor sætter sig varige spor i dansk. Hvis man fx ser på

de hundredvis af engelske lån, der er forekommet i fiktionen de senere år, er det kun et fåtal, som mere end nogle få sprogbrugere herhjemme for alvor har taget til sig. De fleste af de øvrige forbliver engangsord, der hurtigt forsvinder igen.

Der benyttes i dansk hver dag masser af sjældne og nydannede ord af mange slags, og der tilføres hele tiden nye fra mange forskellige kilder, indenlandske såvel som udenlandske. Mange bliver aldrig til mere end engangsord, mens andre har eller får en videre udbredelse og bliver accepteret og gangbare, om end stadig sjældne. Men selv om de er sjældne, kan de være af interesse og vise sig at være anvendelige. Om ikke andet kan de være med til at bidrage til sprogets rigdom af nuancer og udtryksmuligheder, og nogle af dem vil måske senere kunne finde vej til en spalte i fx *Retskrivningsordbogen* eller *Den Danske Ordbog* – også Benny Andersens svællinger, når de engang bliver mange nok.

Allan Røder (f. 1958)

Cand.mag., lektor i engelsk, tysk og fransk ved Herning HF og VUC

En referenceliste kan erhverves ved henvendelse til forfatteren på e-post-adressen allan.roeder@mail.dk.

Når quizzen slår knuder

Her er 11 spørgsmål der kunne optræde i et typisk quizbrætspil. Hvert af de 11 spørgsmål har imidlertid en eller flere spørgsmålstekniske fejl som burde have været rettet inden spillet gik i trykken. Her i vores lille bagsidequiz handler det derfor ikke om hvorvidt du kan svare på spørgsmålene, men om hvorvidt du kan finde de store og små fodfejl der gør disse 11 spørgsmål til knap så heldige quizspørgsmål.

Eksempel: Hvor ligger Maribo?

Her er problemet at man kan svare alt muligt: på Lolland; i Danmark; tæt ved Saksøbing; ca. 25 km øst for Nakskov; etc.

1. Hvilke sporty sko var på mode blandt de unge i 1980'erne?
2. Hvem skød Lee Harvey Oswald?
3. Hvad står forkortelsen a.c. for?
4. I hvilket årti kom Tom Kristensen til verden?
5. Hvor mange millioner indbyggere har Bangladesh – ca. 127, 137, 147 eller 157?
6. I hvilken by ligger der et Guggenheim-museum ud til Grand Canal?
7. I hvilket land ligger storbyen Hyderabad?
8. Hvad er det modsatte af digital?
9. Hvilken dansk kunstner malede *Opstilling med kande*?
10. Hvad er den mest udnyttede form for vedvarende energi?
11. Hvad hed den monegaskiske prinsesse der kom tragisk af dage ved et trafikuheld i 1982?

Læs artiklen om det gode quizspørgsmål på side 12.

– og se de rigtige svar på quizzen på side 17 og 18.

Ernst Jonas Bencard (f. 1961) og Troels Branth Pedersen (f. 1974)